

СЛОВ'ЯНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

УДВАРІ І.
Нырідъхаза

УГОРСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ У БАЧВАНСЬКИХ КАЗКАХ, ЗІБРАНИХ В.ГНАТЮКОМ

Невтомний дослідник історії карпаторусинів О.Петров на основі матеріалів словника географічних назв 1773 року LEXIKON LOGORUM встановив, що в період від XVIII до ХХ століття межа між угорською і українською мовою в основному залишалась незмінною, а мовні острівці з обох боків розчинилися (1). Справді внаслідок складних і суперчливих обставин русинські острівці, що в кінці XVII - на початку XVIII століття з'явилися у комітатах Абауй, Боршод, Сабольч, Сатмар та у південних частинах комітату Земплен, вже наприкінці XIX століття або остаточно розчинилися, або доживали своєї останнії дні. Вірогідну картину процесу акультурації русинської людності до початку XIX століття маємо на підставі матеріалів перепису у Мукачівській єпархії, який відбувся у 1806 році (2). У сучасній Угорщині є декілька сіл, де люди старшого віку ще пам'ятають русинськомовні пісні, казки, молитви, церковні співи (тобто цілісні тексти), тим часом як у ролі мови повсякденного спілкування український діалект вживається тільки в одному селі - Комлощі. Цей діалект - лемківський, і у селі викладається словацька мова, що дає можливість дітям, які мають добру успішність, продовжувати навчання у словацькій гімназії. Спробу записати фольклор цих колишніх русинських острівців у комітатах Бігар, Сабольч, Сатмар здійснив В.Гнатюк під час своєї шостої подорожі до Угорщини, організованої з метою збереження для нащадків цих зникаючих явищ. Для середньоєвропейської етнографічної науки великою втратою є те, що В.Гнатюк не зміг цей свій проект довести до кінця (3).

Серед русинських острівців, що з'явилися у XVIII ст., бачванські русини уникли асиміляції. Крім особливого, багатонаціонального бачванського оточення та югославської політики в національному питанні після другої світової війни у збереженні етнічної ідентичності та мови русинів зіграв свою роль, звичайно, і їхній багатий фольклор, а також той факт, що русинська мова стала літературною і була запроваджена до шкільного викладання. Цей останній фактор має величезне значення, оскільки у наші дні саме шкільна освіта, здійснювана на рідній мові, є найважливішою запорукою збереження національної мови та ідентичності.

У дослідженнях угорсько-слов'янських міжетнічних зв'язків на окрему увагу заслуговує той факт, що мова русинів, які вже протягом багатьох століть контактують із угорцями, стала літературною. На основі літературних творів, написаних русинською мовою, можна бачити, що вплив угорської мови на русинську дається взнаки на всіх мовних рівнях. Найбільш помітними є гунгаризми у лексиці. Найзначніша частина угорських лексичних запозичень потрапили до русинської мови ще до переселення русинів на терени їхньої бачванської землі; порівняно з угорськими словами, які русини принесли з собою під час переселення з Горніци, кількість нових угорських запозичень уже на терені Бачки є зовсім незначною. На відміну від схематичних уявлень деяких дослідників ми стверджуємо, що більшість угорських слів проникла і закріпилася в русинській мові шляхом безпосередніх

контактів між русинським і українським народами, русинською і угорською мовою. Угорські запозичення в русинській мові зазнали у новій мовній системі закономірних фонетичних та морфологічних змін. У процесі та в результаті адаптації звукова форма угорських слів підлягала більшим чи меншим фонетичним змінам. Разом із закріпленням мовних норм у різних мовних стилях кількість угорських елементів де з більшою, де з меншою інтенсивністю скорочувалася; угорські слова витіснялися сербохорватськими, українськими, російськими відповідниками.

У розпоряджені дослідників є вже досить багата література про угорські елементи у бачвансько-сремській русинській мові.

Засновник русинської літератури, кодифікатор русинської літературної мови Г.Костельник у своєму відомому граматичному вченні неодноразово посилається на угорські елементи у русинській мові. Йдеться про відому "Граматику бачвансько-руської бешеди", яка видана у м. Сремски Карловци у 1923 р. (Перевидання - Гавриїл Костельник: Проза на бачвансько-сримським руским літературним языку. Нови сад. 1975. - С.207- 312; далі скорочено позначатимемо: Гр.).

Відомо, що після Г.Костельника найбільше для подальшої нормалізації русинської літературної мови, її збагачення і всебічного наукового вивчення зробив М.Кошич. Поряд з його статтями про становище русинської мови у Воєводині, про систему іменникового та дієслівного відмінювання тощо, цінними є підручники рідної мови для загальних шкіл, орфографічний словник та перекладний тримовний словник. З поля уваги М.Кошича не випали ані угорські запозичення у русинській мові: у своїх роботах він неодноразово посилається на угорські елементи, які в одній із більших його статей стають самостійним об'єктом дослідження.

У ґрунтовному дослідженні, присвяченому русинському лексичному запасу, О.Горбач також детально розглядає гунгаризми. У монографії Ю.Рамача здійснено етимологічну класифікацію русинської лексики і охарактеризовано більше ніж 550 угорських запозичень. Автор цих рядків так само досліджував процеси морфологічного і фонетичного засвоєння угорських лексичних запозичень у русинській мові. Теми гунгаризмів у русинській мові торкалися А.Дуліченко, М.Мушинка, Г.Надь.

На гунгаризми у русинській мові першим звернув увагу В.Гнатюк. Із зібраних ним бачванських казок він виокремив незрозумілі або маловідомі в українській мові слова і пояснив їхні значення і походження у невеликому Словарцеві маловідомих виразів, призначенному для українського, в першу чергу, галицько-українського читача. Варто підкреслити, що Словарець готовувався не як лінгвістичний посібник, він мав суто практичне призначення.

Відомо, що в українських говорах Галичини, а рівно ж у Галицькому регіональному варіанті української літературної мови зустрічається немало гунгаризмів, і тому цілком зрозуміло, що такі загальновідомі угорські запозичення, як БАНОВАЦ, БУНДА, ГАЗДА, КУРТИ, ЛЕГИНЬ, ЛАБА, ПОГАР, ХОСЕН тощо до Словарця не потрапили.

В цілому Гнатюк подає досить точні етимології маловідомих слів. У Словарцеві є 240 таких слів, щодо яких подаються відомості про їхнє угорське походження. Кількість гунгаризмів, які наводяться тут, є проте дещо більшою.

1. Етимологія декількох слів у Словарцеві відсутня: є серед таких слів і слова угорського походження: БІҮНІ - урожайний; БОЛЬОНГОВАЦ - блукати; КЕДВЕШНИ - миливий; ЛОПОВІК - начинє на горівку.

2. Кількість гунгаризмів у Словарцеві зростає за рахунок тих елементів, які Гнатюк помилково кваліфікував як німецькі, сербські чи словацькі запозичення: ГАМИШНИ - підлив; РІТ - троица, шувар; ЧОБОЛЬОВ - боченка на воду; КОРШОВ - збанок.

3. Частина слів, охарактеризованих як елементи словацького або угорського походження, а також німецького або угорського походження, за останніми свідченнями мовознавчої науки однозначно угорського походження: БИЧАК - ножик, ПУТОНЬЯ - путня, РАНЦОВАНІ - складний, ТАРКАСТІ - строкатий тощо.

Зібрані Гнатюком у Бачці прозові та поетичні твори усної народної творчості належать до найцінніших явищ бачвано-сримсько-русинської літератури. Ці твори являють собою найчистіші джерела для вивчення історії мови, у тому числі її лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петров А.: Пределы угрорусской речи в 1773 г. по официальным данным. Материалы для истории Угорской Руси. VI. 1911.
2. Udvari I. (red.) : A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészszé- geinek 1806. évi összeírása. Nyíregyháza, 1990.
3. Vö. Етнографічний збірник Наукового Товариства імені Шевченка. т. XXV. 1909. стр. I-XIV; Мушинка М.: Володимир Гнатюк. Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Праці Філологічної Секції, том 207. Париж - Нью-Йорк - Сідней - Торонто 1987 ст. 52-53.
4. Костельник Г.: Граматика бачвансько-русской бешеди. - Іп. Г. Костельник. Проза. Нови Сад, 1975. 216, 256, 244-246, 293, 307.
5. Кошиш М.: Пожички з мадярского языка у нашей бешеди. Іп. Лингвистични роботи. Нови Сад 1978. 110-127; Uö. még. 14, 41.
6. Горбач О.: Лексика говірки бачвансько-срімських українців. Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. т.4. Пряшів. кн.1. 1969. 309-349.
7. Рамач Ю.: Лексика русского языка. Нови Сад, 1983.
8. Удвари И.: К вопросу о морфологической адаптации венгерских заимствований в русинском языке. Slavica Tartuensis II. 1988. Ученые записки Тартуского государственного университета. Выпуск 811. ред. А.Дуличенко. 46-58.
9. Дуличенко А.: Становление и развитие русинского литературного языка в Югославии. Советское славяноведение. Москва, 1972. N3, с.123-154.
10. Мушинка М.: Спільні і відмінні риси у фольклорі русинів Пряшівщини і Войводини. Іп. Традиційна культура югославянських Русинох. Нови Сад, 1971. 100-123.
11. Надь Г.: Лингвистични статі и розправи. Нови Сад, 1983. 43-45.
12. Пор.: Словарець менше зрозумілих виразів. Етнографічний збірник Наукового Товариства імені Шевченка. т. XXX. Львів, 1911. 335-350; Нови Сад, 1986. Фототипне видання.
13. Пор.: Балецкий Э.: О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке. (Венгерские заимствования в произведениях Н.Л.Устияновича). Studia Slavica Hungarica IX. Budapest 1963. 355-386.